

PRÍSPEVOK A. SIRÁCKEHO K FORMOVANIU MARXISTICKEJ TEÓRIE KULTÚRY

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HAJKO, D.: Sirácky's Contribution towards Forming of Marxist Theory of Culture. *Filozofia* 35, 1980, No. 6, p. 640—646

Culture, according to Sirácky, has its roots in Nature, it is a component of biosphere; in the course of historical development culture constitutes itself as its opposite, in the end it contradicts Nature, it intervenes in it, it transforms Nature. The whole character of culture is changing and dynamic. It is determined socially and "in the whole development of Man it manifests itself through its continuity and in the sphere of evaluation of human activity it even constitutes its relatively and objectively valid ethical categories". A. Sirácky thus brings to the foreground human activity which has its roots in human work as against the static attitude in which culture, art, morality, ideology etc. are considered as "fundamental phenomena".

Práce akademika Andreja Siráckeho, v ktorých sa venoval problematike kultúry, bezpochyby tvoria v rámci jeho celoživotného diela nezanedbateľnú zložku. Takisto možno povedať, že v kontexte slovenskej marxistickej teórie kultúry majú Siráckeho názory mimoriadne významné postavenie. Majú ho najmä preto, lebo sa v nich pôsobivo spája analytický pohľad teoretika kultúry so syntetizujúcim prístupom filozofa a sociológa.

Na základe marxisticko-leninskej koncepcie skúmania kultúry, vychádzajúc pritom z dobrej znalosti všeobecných dejín ľudstva, mohol A. Sirácky na úvodných stránkach svojej knihy *Kultúra a mravnosť* napísať, že „kultúru a mravnosť hodnotíme s celkovým spoločenským vývinom zaradeným do biosféry človeka. Konkrétne, kultúru skúmame v spojitosti s funkciou a štruktúrou celku (spoločnosti), vo vzájomnej súvislosti všetkých zložiek, v pomere k prostrediu. Za týchto podmienok ukáže sa nám kultúra . . . ako *danosť historicko-spoločenská*, ktorá sa diferencuje i priestorove i časove, i podľa stupňa sociálnej zviazanosti.“ (3, s. 6)

Myšlienka, že „kultúra patrí do spoločensko-ideovej sféry človeka“ (3, s. 5) a že kultúru treba chápať predovšetkým „ako spoločensko-historickú realitu a kategóriu patriacu do biosféry človeka“ (3, s. 5), sa neskôr objavuje v rozmanitých podobách prakticky vo všetkých Siráckeho prácach o otázkach kultúry vôbec a socialistickej kultúry osobitne. So zárodokom takého chápania kultúry, v ktorom sa zdôrazňuje jej sociálna podmienenosť sa stretávame napr. už v článku mladého A. Siráckeho *O proletárskom umení*, ktorý vyšiel r. 1924 v *Pravde chudoby*. Zdôrazňuje sa v ňom okrem iného bezprostredná súvislosť medzi umením — ako významnou súčasťou kultúry — a spoločensko-ekonomickými pomermi, v ktorých umenie resp. kultúra vzniká.

Nemenší dôraz položil autor v tomto článku aj na princíp kolektivismu ako významnú črtu socialistickej kultúry vôbec a socialistického umenia osobitne, keď — odvolávajúc sa na S. K. Neumanna — píše, že „nové triedne umenie má byť výrazom kolektívneho cítenia a myslenia a má poskytovať najviac kolektívu, ktorému je určené.“ (1, s. 4)

Tieto myšlienky — vyjadrené v teoreticky náročnejšej podobe — uplatňuje A. Sirácky účinne i v ďalších prácach, ktoré sú z hľadiska štúdia jeho kultúrno-teoretických názorov relevantné, najmä v knihách *Umierajúca civilizácia* (1946), *Kultúra a mravnosť* (1949), *Za socialistickú vedu a kultúru* (1960) a *Sociálny svet človeka* (1978). V uvedených prácach A. Sirácky venuje pozornosť celému radu otázok teórie kultúry. V predpokladanej stati chceme upozorniť na niektoré z nich.

***

Už na prvých stránkach *Umierajúcej civilizácie* A. Sirácky predostrel čitateľovi svoje zásadné stanovisko, podľa ktorého kultúra ako ideové vyjadrenie politicko-ekonomických a sociálnych úsilí a plánov by mala byť „analyzovaná a hodnotená v celkovej súvislosti a podmienosti dobovej, a preto aj veda, najmä sociológia a filozofia, ktorá sa baví kultúrnou problematikou, musí sa vystríhať mnohých nedostatkov a chýb, ktoré jej znemožňujú správnu a objektívnu analýzu krízy a podstaty kultúry a civilizácie“. (2, s. 8)

Kritikou týchto nedostatkov si A. Sirácky v diele *Umierajúca civilizácia* pripravoval pôdu pre pozitívne riešenie jednotlivých kultúrno-teoretických problémov. Jedným z prvých a bezpochyby aj najdôležitejších bol problém definovania kultúry, otázka marxistického vymedzenia a najmä hodnotenia ľudských snažení, ktoré zahŕňame pod pojem kultúra. A — pravdaže — aj náležité zaradenie kultúry do sféry celej ľudskej činnosti, charakteristika kultúrnej tvorby a genézy kultúrnych javov. Podľa názoru A. Siráckeho „kultúra je jav typicky ľudský, syntetický, spoločenská ideovo-mravná i materiálne-technická realita a úsilie (lebo je i programom) po raste v zmysle ďalšieho odbiologizovania človeka“. Kultúru treba predovšetkým skúmať „ako jav typicky ľudský a historický, ako meradlo výšky rastu človečenstva, ktorá bola dosiahnutá v danej situácii pri odpútavaní sa od prírody a pri jej podmaňovaní“. (3, s. 11)

Kultúra je teda podľa A. Siráckeho výsledkom spoločenského života ľudí, je javom v konečnom dôsledku ontogeneticky protikladným prírode. Má síce svoj základ, svoje korene v prírode, je súčasťou biosféry, ale v priebehu historického vývinu vzniká vlastne ako jej protiklad, napokon stojí proti prírode, zasahuje do nej, pretvára ju. Toto v podstate tradičné stanovisko, ktoré má svoje korene v starších európskych koncepciách kultúry (napr. Pufendorf, Adelung ale aj Herder), dokázal A. Sirácky posunúť do novej polohy prostredníctvom zdôraznenia ľud-

skej aktivity [a osobitne aktivity ľudského *kolektívu*], prostredníctvom rozvedenia názoru, že „kultúra začína fakticky a historicky vznikom nového aktívneho pomeru človeka k prírode“ (3, s. 43) a že „javy sociálne a kultúrno-mravné vznikajú v istých podmienkach prírodno-dejinného vývinu začínajúceho aktívnym zásahom človeka“. (3, s. 13)

Kultúra vzniká v podmienkach, ktoré sú výsledkom historického vývinu prírody a človeka. A. Sirácky vo svojich povojnových prácach správne konštatoval, že protiklad medzi človekom a prírodou je pri všetkej svojej dôležitosti iba relatívnym protikladom a že človeka možno stavať proti prírode iba do tej miery, do akej vnáša do prírody nové, kvalitatívne odlišné prvky. Hoci v týchto prácach A. Sirácky neuvádza priamo a výslovne tvorivú činnosť, tvorbu ako základ ľudskej kultúry, jeho argumenty v prospech aktívneho vplyvu človeka na vývinovú dynamiku kultúrnych javov tento názor implicitne zahŕňajú.

***

Podľa A. Siráckeho je celkový charakter kultúry premenlivý a dynamický. Je podmienený spoločensky a „v celkovom vývine človeka prejavuje sa kontinuitou a vo sfére hodnotenia ľudského konania utvára si aj svoje relatívne a objektívne platné etické kategórie“. (3, s. 11) A. Sirácky tak proti statickému postoju, v ktorom sa kultúra, veda, umenie, mravnosť, ideológia atď. považujú za „prafenomény“, kladie do popredia ľudskú aktivitu, aktívnu činnosť, ktorá má svoj základ v práci: „Pri samej práci človek nie je pasívny, ale aktívny; činné sú jeho ruky, nohy, mozog a výsledok tohto pôsobenia na prírodu je, že *príroda sa mení*, ale v tomto procese *mení človek aj seba*, svoju »prirodzenosť«, svoje vedomie, formy životné, sociálne a ideové... *Ludia nie sú pasívni*, veď v podstate uvedených procesov a vzťahov spočíva ich aktivita, vyrastajúca a rozrastajúca sa zo zásahov do prírody.“ (3, s. 33)

Takéto zdôrazňovanie významu ľudskej aktivity v kultúrnotvorňom procese vytvorilo pre A. Siráckeho dobré východisko pri popieraní mystického, resp. intuitívneho pôvodu kultúry. Podľa Siráckeho mýty a iracionálne, mysticko-intuitívne javy (náboženstvo, mágia) neboli hnacími silami kultúrneho vývinu, ale iba jeho sprievodnými faktormi. „Faktorom, ktorý tu odohral rozhodujúcu úlohu“, zdôrazňuje A. Sirácky v práci *Kultúra a mravnosť*, „bola práca a technika a s nimi prišli aj zložky ideologické. Podobne odmietame aj biologicko-fyziologický pôvod kultúry, lebo kultúra vznikala až vtedy, keď v *biologickej histórii* človeka nastávala radikálna zmena: aktívne zasahovanie do prírody, uvoľňovanie sa spod jej vplyvu stupňujúcou sa prvou výrobou nástrojov, technikou.“ (3, s. 49)

***

Kultúra teda nie je výsledok náhodného zhluku okolností ani pro-

dukt iracionálnych síl, ale jej prapôvodným zdrojom je ľudská aktívna činnosť, práca. Aktívna činnosť, pokiaľ je tvorivá a perspektívna, zahŕňa v sebe vždy aj možnosť prekračovania daného stavu, sebaaprekonávania a vytvárania nových východísk. Kultúrne hodnoty sú historicky podmienené a z tohto hľadiska relatívne. Otázka ich prekonávania, „prerastania“ je jadrom významného okruhu otázok, ktoré A. Sirácky riešil v oblasti teórie kultúry, otázok týkajúcich sa pokroku v kultúre.

Pri odpovedaní na tieto otázky vychádzal A. Sirácky z názoru, že „kultúru a mravy jednej epochy musíme hodnotiť relatívne, v historicko-sociálnych súvislostiach, ale s uznávaním kontinuity vývinovej, so zdôrazňovaním *objektívnej charakteristiky*“. (3, s. 55) Na viacerých miestach zdôrazňoval, že kultúra je sociálny jav, ktorý súvisí s vývinom ľudského rodu a formuje sa v reálnych historických podmienkach, a preto akúkoľvek kultúrnu problematiku môžeme riešiť výlučne iba v súvislosti s evolúciou prírody, s dejinami človeka a spoločenským vývinom. „Ani v oblasti kultúrnej neuznávame nijaké večné hodnoty.“ (3, s. 67)

Bolo však treba stanoviť si kritérium kultúrnej úrovne spoločenského zoskupenia, národu, štátu na istej vývinovej etape, v istej konkrétnej historickej situácii. A. Sirácky hľadá súvislosti v oblasti mravných javov a vytvára originálnu teóriu vzťahu medzi kultúrou a mravnosťou, v ktorej sa kultúra javí „ako syntetická zložka spoločenská a mravnosť ako sociálno-hodnotiaca funkcia“ (3, s. 69), pričom kultúru a mravnosť v širších súvislostiach chápe „ako spoločensko-historické reality a kategórie, patriace do biosféry človeka“. (3, s. 5)

Pozoruhodná je v tomto kontexte Siráckeho myšlienka, že istá kultúrna úroveň, „dosiahnutá kultúrna výška“ sa meria „*nosnosťou mravných ideálov spoločnosti*, ktoré z objektívno-materiálnej pôdy vyrastajú a ktoré nie sú len jej afirmáciou, ale i možnosťou jej *prerastania*. Nie je nám teda kultúra metafyzicky poňatá »duša« spoločnosti, ale relatívne zachytený rast sociálno-duchovných síl, odrážajúci sa synteticky kultúrou a spoločensko-funkčne mravnosťou.“ (3, s. 92)

A. Sirácky správne postrehol, že kultúra je kultúrou vo vlastnom zmysle slova iba vtedy, keď je pokrokovtorná. Kultúra je nielen výsledkom spoločenských zmien, ale aj sama tieto zmeny vyvoláva, spolupôsobí pri ich realizácii, a tak v konečnom dôsledku vytvára pôdu pre svoju vlastnú zmenu, pre zmenu svojich cieľov a spôsobov ich dosahovania.

V súvislosti s obrazom kultúry ako aktívneho prvku spoločenských zmien vystúpil A. Siráckemu do popredia problém *kultúrnej normy*. Aj pri riešení tohto problému vychádzal z vysokého hodnotenia sociálnej aktivity a dospel napokon k názoru, že z hľadiska pokroku v spoločnosti je významná a žiadúca predovšetkým taká kultúrna norma, ktorá je pozitívnym výsledkom spoločenskej dynamiky. Jedine takáto kultúrna norma „prerastá do budúcnosti“ a stáva sa spoluurčujúcim faktorom kultúry nového historického obdobia.

V tejto súvislosti A. Sirácky poznamenáva, že „zo stránky mravnej i praktickej kultúrna epocha sa nám afirmuje úrovňou, ktorou možno merať hmotný blahobyť spoločnosti, jej sociálnu harmóniu a vývin, celkovú intelektuálnu, technickú a esteticko-mravnú vyspelosť; táto intelektuálno-mravná výška sa stáva faktorom kontinuity a nie diskontinuity iba v tej miere, v akej uvoľňuje pozitívne tendencie pre budúcnosť“. (3, s. 132) Kultúrna norma potom podľa A. Siráckeho znamená v praxi zdokonaľovanie jednotlivých foriem spoločenského života a v konečnom dôsledku aj zdokonaľovania mravnosti v živote konkrétneho sociálneho celku.

Takéto chápanie kultúrnej normy vytváralo dobré predpoklady nielen pre pochopenie kultúrneho pokroku, ale aj pre hodnotenie konkrétnych kultúrnych foriem, „kultúr“ či „civilizácií“ [u Siráckeho nenachádzame presné rozlíšenie oboch termínov], vymedzených sociálne, časovo a priestorovo.

***

Pri rozbere problematiky kultúrneho pokroku a kultúrnej normy postupoval A. Sirácky ako dialektický mysliteľ, tvorivo využívajúci myšlienkové dedičstvo klasikov marxizmu-leninizmu. Prírodu, človeka i s celou kultúrnou sférou nemožno podľa A. Siráckeho chápať „ako v protikladoch zjednotený celok už hotových nezmeniteľných vecí, ale ako systém dejov, vzťahov, proces, v ktorom zdanlivo nezmeniteľné veci prechádzajú nepretržite cez zmeny vznikania a zanikania“. (3, s. 84)

Jedine na pozadí takto dialekticky a procesuálne pochopenej kultúry mohol A. Sirácky analyzovať historickú kontinuitu, ktorá jestvuje medzi kultúrami jednotlivých historických období a jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií: „Medzi kultúrami, hoci aj s triednou základňou, zisťujeme *historickú kontinuitu*, a z jednej formácie do druhej, popri kvalitatívnej odlišnosti, tradíciou sa prenášajú zovšeobecňujúce tendencie, spájajúce princípy, normy a hodnoty sociálne, právne, politické, etické, estetické atď. Kmene, plemená, národy a štáty nesú v sebe a na sebe pečať tohto vývinu.“ (3, s. 47)

Tento princíp umožnil A. Siráckemu neskôr — najmä v knihe *Za socialistickú vedu a kultúru* — načrtnúť plasticky princípy, možnosti a perspektívy kultúrnej revolúcie v socialistickej spoločnosti. A. Sirácky analyzoval problematiku kultúrnej revolúcie v kontexte otázok týkajúcich sa kultúrneho dedičstva, historickej kontinuity vo vývine kultúry a najmä v súvislosti s triednym charakterom kultúry.

Skutočnosť, že každá kultúra má triedny charakter, Siráckemu implikuje tvrdenie, že „... hmotná kultúra (duchovná nie tak samozrejme a nie všade) rastie s progresívnosťou sociálno-politického poriadku“. (3, s. 37) Nový sociálno-politický poriadok však nevzniká vo vzduchu prázdne, nová kultúra je v istom zmysle vždy aj pokračovaním procesu

spoločenského vývoja. Otázka podstaty, cieľa a zmyslu socialistickej kultúry sa A. Siráckemu javí „v zarámčovaní do *všeobecného pojmu kultúry*. Kultúra ako jav spoločensko-historický má popri svojom triedno-politickom vyhranení v *daných* historických podmienkach povedľa svojho triedneho obsahu i svoju *všeobecnú charakteristiku*“, ktorá zahŕňa predovšetkým nepretržitý proces vymaňovania sa človeka spod živeľnej vlády prírody. [4, s. 131]

Za veľmi cenné, stále aktuálne a platné možno považovať Siráckeho zdôrazňovanie významu správneho vzťahu medzi socialisticou kultúrou na jednej strane a humanizmom vôbec a socialistickým humanizmom osobitne na druhej strane. A. Sirácky pochopil, že socialisticá kultúrna revolúcia sa rozvíja súčasne v horizontálnej i vertikálnej línii a že musí prebiehať rovnako v zmysle intenzívnom, ako aj extenzívnom, že má byť procesom „*skultúrňovania* *más* ako tvorcov všetkých hodnôt. Táto tendencia, píše A. Sirácky, „ktorá sa v plnosti môže prejavíť len v socializme a komunizme, znamená nielen *účasť* širokých, ľudových vrstiev v konzumovaní kultúrnych výdobytkov a hodnôt, ale znamená súčasne aj *uvolnenie* nemiernych, donedávna len latentných tvorivých síl ľudových“. [4, s. 132]

Zdá sa, že A. Sirácky tu v istom zmysle nadviazal na svoju staršiu myšlienku [3, s. 131], podľa ktorej nosnosť kultúrnych foriem a ich uplatnenie sa v spoločenskom živote môže určiť jednak mierou pozitívneho vzťahu ľudí k sociálnej skutočnosti, jednak kvalitou a typom aktivity príslušníkov istej spoločenskej formácie. Z toho v konečnom dôsledku vyplýva, „že *šťastie jednotlivca (v priemere) rastie s výškou, vyspelosťou sociálneho systému*“. [5, s. 75] A aby jednotlivec, spoločenská skupina, vrstva, trieda atď. dosiahli pocit šťastia, k tomu môže a má prispieť aj socialisticá kultúrna revolúcia, ktorá súvisí s rozvíjaním a praktickým uplatňovaním myšlienok socialistickeho humanizmu a ktorá — to treba zdôrazniť predovšetkým — evokuje prudký rozvoj tvorivých síl ľudí. V rámci svojej koncepcie socialistickej kultúrnej revolúcie A. Sirácky rozvinul a zdôvodnil názor, že rozvoj socialistickej kultúry nesmieme nikdy vnímať odtrhnuté od výrobných vzťahov a od materiálnej základne spoločnosti, v rámci ktorej kultúra žije svoj iba relatívne svojbytný život.

A. Sirácky sa vo všetkých svojich úvahách pridržal názoru, že v oblasti kultúry treba v každom prípade principiálne usilovať o to, aby sa ciele kultúry realizovali v praktickom živote spoločnosti, aby prestávali byť exkluzívnou výlučnosťou, aby sa postupne stávali súčasťou každodenného života. Zostal tak verný Leninovým slovám, ktorý v súvislosti s vedou požadoval, aby „nezostávala mŕtvou literou alebo módnou frázou [...], aby sa veda ľudom skutočne dostávala do krvi, aby sa skr-naskrz stala základnou súčasťou ich života“. [6, s. 429—430] Tieto slová platia aj o kultúre a akademik Andrej Sirácky ich na stránkach celej svojej bohatej tvorby v tejto oblasti vždy dôsledne presadzoval.

1. SIRÁCKY, A.: O proletárskom umení. Pravda chudoby, 1924, č. 21.
2. SIRÁCKY, A.: Umierajúca civilizácia. Petrovec 1946.
3. SIRÁCKY, A.: Kultúra a mravnosť. Bratislava 1949.
4. SIRÁCKY, A.: Za socialistickú vedu a kultúru. Bratislava 1960.
5. SIRÁCKY, A.: Sociálny svet človeka. Bratislava 1974.
6. LENIN, V. I.: Spisy 33. Bratislava 1955.

ВКЛАД А. СИРАЦКОГО В ФОРМИРОВАНИЕ МАРКСИСТСКОЙ ТЕОРИИ КУЛЬТУРЫ

Далимир Г а й к о

Согласно А. Сирацкому, культура имеет свою основу, свои корни в природе, являясь составной частью биосферы, но в ходе исторического развития культура возникает, собственно, как ее противоположность, наконец, она противостоит природе, вмешивается в нее, преобразует ее. Характер культуры в целом изменчив и динамичен. Он общественно обусловлен и „в общем развитии человека проявляется преемственностью, а в сфере оценки человеческих действий создает и свои относительно и объективно значимые этические категории“. Итак, А. Сирацки противопоставляет статической позиции, в которой культура, наука, искусство, нравственность, идеология и т. д. считаются „первичными феноменами“, прежде всего человеческую активность, активную деятельность, в основе которой лежит труд.

DER BEITRAG A. SIRÁCKYS ZUR HERAUSARBEITUNG EINER MARXISTISCHEN KULTURTHEORIE

Dalimír H a j k o

Kultur im Sinne A. Siráckys hat ihre Basis, ihre Wurzeln in der Natur, sie ist Bestandteil der Biosphäre, aber im Verlauf der historischen Entwicklung entsteht sie eigentlich als deren Gegensatz, und schliesslich steht sie gegen Natur, greift in sie ein und bildet sie um. Der Ganzheitscharakter der Kultur ist veränderlich und dynamisch. Er ist sozial bedingt und „in der Gesamtentwicklung des Menschen äussert er sich durch Kontinuität und im Wertungsbereich menschlichen Handelns schafft er sich auch seine relativ und objektiv gültigen ethischen Kategorien“. Gegenüber dem statischen Standpunkt, von dem aus Kultur, Wissenschaft, Sittlichkeit, Ideologie usw. als „Urpänomene“ betrachtet werden, betont A. Sirácky die menschliche Aktivität, die aktive Tätigkeit, die ihre Basis in der Arbeit hat.